

кандидат педагогічних наук,  
доцент кафедри музики

(ПНПУ імені В.Г.Короленка)

## **ГЕНЕЗА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ РЕГЕНТІВ У ДИРИГЕНТСЬКО-ХОРОВІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ**

Проблема відродження духовності українського суспільства набуває за останнє десятиліття особливої гостроти. Одним із шляхів її вирішення може стати звернення до сакрального хорового мистецтва.

Духовний хоровий спів, як найкращий засіб формування духовно-моральних якостей молоді, давав могутній поштовх до розвитку музичної культури. Автори досліджень з проблем української культури Д. Антонович, М. Брайчевський, М. Грушевський, І. Крип'якевич, Б. Лончина, І. Огієнко, М. Попович, М. Семчишин, О. Субтельний, Н. Яковенко та ін. розглядають релігію як складову національної культури, вважаючи релігійність однією з найважливіших рис ментальності українського народу.

Про значний потенціал творів цього жанру писали Б.Асаф'єв, М.Бражніков, Н. Герасимова-Персидська, П. Маценко, та ін., відзначаючи, насамперед, духовну близькість хорової творчості з вітчизняним пісенним мистецтвом. Саме тому метою нашої статті стало висвітлення особливостей розвитку професійної підготовки регентів, як основи українського сакрального хорового мистецтва, в якому збереглися багатовікові духовні традиції українського народу.

У середині ХІХ століття дослідниками створюються перші праці з історії літургійного музикознавства, в яких визначається роль духовних піснеспівів у житті народу, обґрунтовуються шляхи їх розвитку.

Проблема вивчення православної духовної музики знайшла своє відображення в працях сучасних дослідників: М. Успенського, І. Гарднера, В. Іванова, М. Маріо, В. Мартинова та ін.

Традиція регентського навчання народу церковним співам була започаткована ще братськими і дяківськими школами, вона пройшла багато століть і стала духовним надбанням народу. “Саме з культурою церковного співу, – наголошує музикознавець К.І Шамаєва, – пов’язана й історично вкорінена уява про вокальну обдарованість українського народу” [5;57].

Хорову культуру збагатили саме церковне професійне хорове мистецтво і освіта. Наприклад, традиція хорового співу *a capella* під час богослужінь сприяла включенню його до навчальних планів і програм усіх духовних і світських навчальних закладів Росії, що сприяло широкому розповсюдженню музичної культури у народі. Найяскравішим свідченням давності нашого хорового церковного співу і його великого виховного значення залишається Київська Лавра як перший, неперевершений осередок церковного, культурного й освітнього життя народу [5;105]. У Лаврі віками складалася система виховання півчих засобами православного духовного піснеспіву.

Велику роль у поширенні ідей та методів виховання засобами православної духовної музики відіграв перший у Східній Європі вищий навчальний заклад — Києво-Могилянська Академія. Одним із відомих вихованців цієї академії був видатний музичний теоретик, композитор і хоровий диригент Микола Павлович Ділецький, який створив “Мусікійську граматику”.

Велику роль у справі становлення професійної диригентської освіти в імперії відіграв видатний директор Петербурзької придворної співацької капели Д.С. Бортнянський. При ньому капела стала центром професійної підготовки співаків, регентів та учителів співу.

У зв’язку з розвитком хорової творчості й виконавства можна умовно простежити три етапи історії розвитку регентського мистецтва. Перший — з другої половини XVII – до кінця XVIII століття — становлення регента як керівника церковного хору, який рішуче і владно прийшов на зміну головщику.

З кінця XVIII – до другої половини XIX століття — перехідний період, коли поступово закріплювалося і вдосконалювалося мистецтво регентування. Третій етап — з середини XIX – до початку XX століття — період розквіту регентського

мистецтва і поява регента-художника (О.А. Архангельський, Г.Я. Ломакін, О. Кошиць, П. Козицький, В.С. Орлов, П.Г. Чесноков, Н.М. Данилін).

Неоціненний внесок у вітчизняну хорову культуру зробили виконавське мистецтво, вокально-хорова майстерність і співацька культура професійних хорів Петербурзької придворної співацької капели й Московського Синодального хору, які виховували професійних регентів для всієї імперії.

Як відомо, із регентських класів Капели і Синодального училища вийшли видатні композитори: О.В. Александров, О.О. Єгоров, В.А. Золотарьов, М.Д. Леонтович, О.В. Нікольський, Я.С. Степовий, П.Г. Чесноков та ін. Головною метою цих навчальних закладів була підготовка регентів і вчителів музики та співу. Більшість випускників Синодального училища проявили себе пізніше у сфері хорового мистецтва як диригенти та педагоги.

Про склад регентського класу у Російській імперії в дореволюційний період повідомляється у матеріалах літніх курсів для регентів, які відбулися у 1909 – 1910 роках [2;20]. Їх учасників можна розподілити так:

- професійні регенти, для яких регентство у церковному хорі було їх головною справою;
- викладачі співу у духовних навчальних закладах, в учительських семінаріях і т. п. Для них церковний спів був тільки частиною їхньої професії, поряд зі співом взагалі і хоровим світським співом зокрема;
- учителі сільських і церковнопарафіяльних шкіл. Вони тільки іноді працювали з місцевими церковними хорами з прихильності і любові до церковного співу, не отримуючи за це спеціального гонорару;
- регенти-псаломщики — нова посада, яка виникла перед світовою війною 1914 року. Вони співали і читали при кожному богослужінні, а також працювали з хором і навчали півчих. До 1914 року псаломщики-регенти були тільки у найбільш бідніших парафіяльних церквах. Вони організовували хори і керували ними;
- особи різних професій, які із зацікавленості та прихильності до церковного співу бажали отримати хоча б елементарну регентську освіту. Серед таких

регентів були півчі, робітники різних підприємств, клірики; були серед них також жінки [2;245].

Найдавнішими хорами досліджуваного періоду були придворна співацька капела у Санкт-Петербурзі та Синодальний хор у Москві. Великої слави набув хор Софійського Собору у Києві під керуванням Я.К. Калишевського, якого прихильники називали “королем регентів” [3;273].

Крім цих видатних хорів існували й інші, які можна умовно поділити на такі категорії:

До **першої** категорії слід віднести хори і регентів, які належали церкві і утримувалися за її кошт. Це був сталий мішаний хор, що складався з жінок, чоловіків і хлопчиків. Такі хори мали можливість належно утримуватися і досягати у своєму розвитку найкращих результатів. Вони склалися із професійних співаків та аматорів.

**Другу** категорію хорів представляли хори навчальних закладів. В Україні до 1917 року більшість навчальних закладів мала власну церкву і при ній хор, що складався з вихованців і частини персоналу даного закладу. Регентами найчастіше були викладачі співу або музики, які мали спеціальну підготовку. Найбільшим недоліком цих хорів була нестабільність контингенту, що корінилася в самій природі учнівських хорів: їхній склад кожного року змінювався. І все ж церковний хор у середніх та вищих навчальних закладах не був випадковим хором, що збирається на свята і урочистості. Богослужіння в церкві навчального закладу відправлялися регулярно, тому хор мав постійне завдання і відповідальність. Такі хори розповсюджували церковний спів серед населення.

Особливу, **третью** категорію церковних хорів складали полкові хори, які обслуговували церкву свого полку або військової частини. Це були чоловічі хори, де високі партії виконували хлопчики. Члени хорового колективу, хлопчики, жили при інтернаті на повному утриманні. Вони навчалися у полкових музикантів грі на різних музичних інструментах. Керівником хору також був або постійний спеціаліст, учитель школи для хлопчиків-півчих цієї військової частини, або регент, який відбував тут військову службу.

Як **четверту** категорію церковних хорів можна також виділити малі приватні ансамблі, які обслуговували особливі домові церкви в різних урядових закладах. Найчастіше це були чоловічі квартети, інколи високого художнього рівня.

До **п'ятої** категорії ми відносимо народні церковні хори, які склалися з аматорів, що разом з регентами працювали без грошової винагороди. Вони були ентузіастами хорової справи і поширювали це мистецтво у віддалених селах. Такі хори стали виникати з 1890 року. У містах їх кількість досягала шістдесяти. Ці хори мали благотворний виховний вплив на молодих хористів, що захоплювалась церковним співом: “Молодь, яка не вмiла ні читати, ні писати, починала наполегливо навчатися, знайомитися з нотами і незабаром богослужіння відбувалося при співі двох хорів” [3;270].

Регенти, по суті, стали провідними носіями хорової церковно-співацької традиції. Вони були головними вихователями хорового колективу. Найкращі з них, ґрунтуючись на природженому потязі до краси, вмiло впливали на мотиви, поведінку і діяльність дітей і дорослих. Засобом впливу виступала єдність проникливих слів молитви і прекрасної музики. Це викликало в душі дитини глибокі морально-естетичні переживання, формувало естетичне і моральне ставлення до оточуючого середовища. Діти вчилися аналізувати з морально-естетичних позицій зміст піснеспівів, явища життя, свою поведінку, власну діяльність та її результати. [4;15]

Завдяки природним здібностям українців до співу православна духовна музика сприяла зростанню писемності, музичній освіченості та вихованості всього населення. Це сформувало духовну традицію народу і забезпечило її майбутнє відродження.

Дореволюційна хорова педагогіка залишила нам велику теоретичну і методичну спадщину щодо музично-хорового виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. Передові музиканти минулого зробили значний внесок у вдосконалення методики навчання хоровому співу у загальноосвітніх школах, що, як наголошує у своїх дослідженнях Д.Л. Локшин [3;269], є однією з найкращих

традицій вітчизняної диригентсько-хорової освіти. Ці досягнення варті того, щоб їх вивчати, аналізувати й узагальнювати.

Непересічним мистецьким і педагогічним явищем в Україні постає диригентська діяльність Микола Віталійовича Лисенка. Геній, дух, феномен М.Лисенка можна осягнути найповніше, якщо розглядати його життя і творчу діяльність не лише з суто мистецтвознавчих позицій, але і як втілення в його особі історико-культурного феномену духовного розвитку українців. Вивчення життєвого і творчого шляху визначного митця дає підстави для припущення, що його діяльність є важливим джерелом формування національної свідомості в Україні, і це переконливо засвідчує розвиток хорової культури ХХ століття. [1;14]

Розгляд існуючої системи диригентсько-хорової підготовки в Україні, показує, що складалася вона протягом багатьох століть і набула сучасних рис в 40-х роках ХХ ст., коли були сформовані кафедри хорового диригування в консерваторіях Києва, Одеси, Львова, Харкова. Відстежуючи генезис та еволюцію диригентсько-хорової освіти, ми наголошуємо на тому, що саме в другій половині ХХ століття відбулося остаточне формування цієї галузі музичної педагогіки в системі вузів України. Інтенсивний розвиток хорової культури України другої половини ХХ століття, що тривав попри складні, а часто й несприятливі панівні ідеологеми тогочасного суспільного життя, як і сьогоднішній його розквіт, засвідчує непересічний потенціал напрацювань наших найближчих попередників. Після глибокої кризи хорової культури у другій половині 50-х - на початку 60-х р.р. спостерігаються ознаки її поступового відродження.

Цей процес відбувався в межах єдиної держави і відзначався багатьма позитивними рисами. Цей період характеризувався значними здобутками в галузі хорової творчості (Д.Шостакович, Б.Лятошинський, В.Шебалін, Г.Свірідов), пробудженням інтересу до академічного хорового співу, розширенням жанрово-стилістичного кола концертного та навчального репертуару, активізацією джерелознавчих досліджень та виданням творів вітчизняної духовної музики, систематичним проведенням фестивалів хорової музики у Прибалтиці. У ці роки

розпочалася надзвичайна плідна діяльність нової генерації митців – вихованців одеської хорової школи.

У 60-70 рр. відбувається подальший підйом хорової культури. Про це засвідчують такі основні тенденції, як виникнення камерних хорів (фундатор цього руху в Україні – В.Іконник); розширення мережі мистецьких колективів, зокрема, заснування першої в історії України професійної чоловічої капели (художній керівник С.Дорогий); надзвичайно плідна співпраця композиторів з хоровими колективами; поглиблення музикознавчих досліджень в галузі хорового мистецтва; піднесення регіональних диригентсько-хорових шкіл.

На зламі 60-70-х рр. в розвитку хорової культури все помітнішими стають негативні тенденції і явища. Маємо на увазі її надмірну політизацію та зневажливе ставлення органів влади до національної мистецької спадщини; адміністративне втручання у творчий процес; схильність до проведення різноманітних ювілейних заходів тощо. У хоровому мистецтві негативні ознаки виявилися також у недооцінці та неприйнятті новітньої, особливо авангардної хорової музики; надмірному культивуванні народних хорів та неприродній диференціації виконавських напрямків; постійних ідеологічних обмеженнях щодо виконання певних хорових творів тощо.

У 80-90 рр., незважаючи на різні труднощі і негативні явища, відбувається подальший розвиток української хорової культури. [1,16]

Процеси державотворення, які відбуваються в Україні, спричинили безприкладну за своєю глибиною інтенсифікацію духовного життя суспільства. На часі потужний поштовх до розвію отримують саме ті види мистецтва, що кореняться у предковічних народних традиціях і уособлюють найяскравіші прояви української духовності. Саме до таких явищ належить українське мистецтво хорового співу, котре сприяє утвердженню державності, культурній консолідації нації, інтелектуальному та духовному відродженню народу, що протягом тисячоліть створив і подарував світові оригінальні художні скарби.

## Література

1. Лашенко А. Українське хорове мистецтво ХХ ст. / А. Лашенко // Науковий вісник НМАУ «Музичне виконавство». -1999. - вип. 14. кн. 6. – с 14-17
2. Летние курсы для регентов // Хоровое и регентское дело. – 1910. – № 10. – 254 с.
3. Маріо М.Д. Роль регента хору у вихованні молоді в Україні кінця ХІХ – початку ХХ століття / М.Д. Маріо // Збірник наукових праць ПДПУ. – 2000. - вип. 2-3. – Серія «Педагогічні науки». – С. 267-274
4. Феодосий монах. Исповедь старого регента / Феодосий монах // Голос церкви. – 1912. – № 10. – 19 с.
5. Шамаева К. Музыкальное образование на Украине в первой половине ХІХ в / Шамаева К. – К.: 1992. – 187 с.
6. Юрченко М. Лисенко М.В. Релігійні твори для мішаного хору/ М. Юрченко.– Дрогобич : Відродження, 1993. – 36 с.

Ключові слова: регент, духовна музика, хор, композитор.

У статті здійснено стислий ретроспективний аналіз історії сакрального хорового мистецтва, визначено місце професійної підготовки регентів, а також творчий внесок українських композиторів в розвиток національної духовної музики.

Ключевые слова: регент, духовная музыка, хор, композитор.

В статье осуществлен краткий анализ истории сакрального хорового искусства, определено место профессиональной подготовки регентов, а также творческий вклад украинских композиторов в развитие национальной духовной музыки.

Key: conductor, spiritual, music, chorus, composer.

The short historic analysis of sacral chorous, art was made in the article. There were defined the plase of professional training for conductors and the creative investment of Ukrainian composers in national spirichual musik development.